

LA CRISI TARDOMEDIEVAL I EL DESENVOLUPAMENT D'UNA RAMADERIA SENYORIAL. MALLORCA, SEGLES XIV-XVI¹

GABRIEL JOVER

1. LES CONDICIONS DEL DESENVOLUPAMENT D'UNA RAMADERIA COMERCIAL EN UNA SOCIETAT PREINDUSTRIAL

En les economies preindustrials orgàniques la ramaderia constituïa un formidable «convertidor biològic» (E. Tello, 1994). El bestiar transformava l'energia fixada per les plantes en proteïnes i greixos per al consum humà —aliments i il·luminació—; en adobs naturals; en matèries primeres per a la indústria —fibres i cuir—, o en força mecànica que l'home emprava per llaurar, moure els molins o pel tragí. Emperò, el manteniment i reproducció dels ramats exigia reservar una part important de l'espai agrari per a pastures. La convergència de totes les demandes energètiques de la societat sobre un mateix factor, el sòl fèrtil, provocava periòdics desequilibris en l'assignació i disponibilitat dels recursos. Així, l'avenç de l'agricultura comportava un retrocés de les pastures —i de les reserves naturals de combustible—, i per tant, la reducció d'aquestes constrenyia la grandària i tipus de bestiar que es podia sustentar sobre una determinada regió.² Per tant, el desenvolupament d'una ramaderia a gran escala topava amb menys resistències en les àrees amb baixes densitats demogràfiques que en les densament poblades (Slicher Van Bath, 1978).

L'herba fresca i un clima atemperat eren requisits bàsics per a la reproducció del bestiar i la producció de derivats —carn, cuir, llana, llet, formatge o mantega— de bona qualitat. En els espais àrids, com els grans altiplans asiàtics o l'entorn mediterrani, la manca de prats naturals o artificials i la impossibilitat de practicar una agricultura intensiva capaç de nodrir homes i ramats, obligava a acudir a formes extensives d'organització de les explotacions ramaderes.³ L'obtenció d'aquests requisits obligava els ramats mediterranis a desplaçar-se de les pastures d'estiu, situades a les muntanyes, a les d'hivernada esteses a les zones de garrigues i sobre els guarets i rostolls dels camps de conreu. Aquesta forma d'explotació exigia un estricte control sobre les

1. Aquest article forma part del tercer capítol del meu treball de doctorat, *Crisi feudal i canvi econòmic. Mallorca, segles XIV-XVI*, presentat el setembre del 1993. Vull agrair a Gaspar Feliu, Montserrat Duran, Enric Tello i Ricard Soto les crítiques i suggeriments que m'han fet.

2. Els trets bàsics del funcionament d'una economia orgànica els ha sintetitzat magistralment E. A. Wrigley (1992; p. 37-109; 1993; p. 17-85).

3. Als països àrids —amb una baixa pluviometria, sòls prims i una coberta de fulla perenne, com la dels països mediterranis— havien d'experimentar amb formes extensives d'equilibrar els recursos: guarets llargs, semitranshumància ramadera, conreus poc exigents. Una descripció d'aquest procés es pot trobar a Braudel (1956; p. 109-132) i per la península italiana a Bevilacqua (1989; p. 5-35).

pastures, les aigües i els camins ramaders —carrerades—, que a cops s'estenia sobre els camps immediats a les zones de pas.⁴

A Europa, la despoblació posterior a la pesta negra facilità un creixement en termes relatius i absoluts de la ramaderia, fins a tal punt que per a algunes regions constituí una vertadera especialització econòmica. Però l'abast i magnitud d'aquest procés no depenia únicament de les baixes densitats demogràfiques i de la disponibilitat d'avantatges naturals. Les ramaderies ovines anglesa, aragonesa o castellana estaven estretament relacionades amb les demandes dels centres drapers flamencs, catalans o italians, i les ramaderies bovines hongaresa i danesa tenien com a destinació les aglomeracions urbanes i portuàries atlàntiques.⁵ Els processos d'especialització regional iniciats durant el segle XIV a Europa i amplificats des del 1500, la creixent urbanització i agriculturització de l'Europa atlàntica, els canvis en la distribució de la renda i l'alça dels preus relatius pecuaris⁶ eren els factors que, en una economia orgànica, desplaçaven la frontera de producció pecuària cap a la dreta.

L'organització de la producció i de l'explotació dels recursos ramaders fou menada en la majoria de les experiències històriques pels «senyors de renda».⁷ La despoblació baixmedieval augmentà la disponibilitat de pastures, però l'ordenació de l'espai agrari fou el resultat dels conflictes entre la classe senyorial, aliada amb els grans terratinents, i les comunitats vilatanes: una lluita entre l'especialització ramadera i el manteniment de l'agricultura pagesa caracteritzada per la diversificació, l'autoprovèiment i l'ús col·lectiu dels recursos naturals. Els tancaments de terres a Anglaterra durant els segles XIV a XVI, els privilegis de les poderoses organitzacions ramaderes castelleses i aragoneses sobre les carrerades i deveses foren elements que reordenaren l'espai agrari d'acord amb la progressiva especialització ramadera.

En els dos segles posteriors a la pesta negra es desenvolupà a Mallorca un important sector pecuari caracteritzat per la seva vocació comercial. Un procés en el qual convergiren l'alienació de les tinences pageses i l'organització de grans patrimonis agraris senyorials, la demanda externa de llanes, el desenvolupament d'una draperia autòctona d'exportació i unes condicions naturals i demogràfiques adients.

2. CRISI FEUDAL I CANVIS EN LA POSSESSIÓ I ORDENACIÓ DE L'ESPAI AGRARI

A Mallorca durant la segona meitat del segle XIV, la crisi de la renda feudal afavorí una creixent concentració dels grans dominis feudals en mans del monarca (Cateura, 1982).

4. Sobre el naixement de les pràctiques transhumants vegeu amb caràcter general el treball de Wickham (1983), on destaca l'empremta monàstica d'aquest procés. Sobre els orígens de la transhumància catalana vegeu Riera Melis (1983a i 1983b); i per la ramaderia baixmedieval catalana vegeu l'estudi de Fernández Trabal (1989). Per una síntesi dels aspectes etnològics i econòmics de la ramaderia transhumant catalana vegeu Sudrià (1981). El recent treball de Soto (1992) estudia la ramaderia musulmana i la cristiana medievals a les illes Balears.

5. Sobre el comerç de bestiar boví cap als ports atlàntics vegeu Kriedte (1982; p. 45-46) i Glaman (1979; p. 364-369). Un recull important de treballs sobre el comerç europeu de llanes a Spallanzani (1972). La relació entre l'especialització ramadera, les exportacions de vellons aragonesos i l'evolució de la demanda extraregional està ben documentada en l'estudi de Melis (1976) i Carrere (1974; p. 205-219) pel segle XV, i pel segle XVI castellà a Basas Fernández (1963) i Lapeyre (1974; p. 221-239).

6. Vegeu Kriedte (1982; p. 46-47) i Epstein (1991 i 1992).

7. Vegeu Wickham (1983) i Barceló (1988; p. 209-215).

Paral·lelament, les economies dels petits senyors feudals patiren una mutació en la composició dels seus patrimonis. Fins a meitat del segle xv els seus ingressos derivaren, bàsicament, de les detracions feudals — censos, taxes de mutació, delmes i tasques— i de l'explotació directa de les seves «reserves».

La cessió, el 1315, de la meitat del delme a l'Església comportà una primera escapçada al volum dels ingressos senyorials, a la qual s'afegiren la pèrdua de poder jurisdiccional, la contracció econòmica i demogràfica des del 1330, la resistència vilatana, l'alça dels jornals i el descens dels preus relatius dels productes agrícoles, tot plegat afeblí el poder coercitiu i econòmic d'aquest grup. L'endeutament de moltes cases feudals les abocaria a l'alienació de «cavalleries» i obriria les portes a la «senyorialització» de l'esmerç urbà. Les adquisicions de feus, per algunes cases del patriciat urbà, i el consegüent ascens a l'estament de cavallers, i també la progressiva mudança de les cases feudals de les seves «torres» rurals a Ciutat constituïren les primeres passes de la formació d'una nova classe senyorial. Les antigues famílies de «cavallers» i les famílies de mercaders i rics emfiteutes vilatans travaren les primeres aliances en el context de l'economia urbana, i en els conflictes polítics i socials que els enfrontaren amb els grups populars urbans i la pagesia. La cohesió social de la classe senyorial augmentà durant el segle xv com a resultat de les estratègies matrimonials, les vinculacions patrimonials i els privilegis obtinguts.⁸

L'augment de la fiscalitat pública durant la segona meitat del segle xiv (López Bonet, 1991; Cateura, 1993), la minva dels efectius demogràfics i la caiguda general dels preus i particularment el descens dels preus relatius agraris respecte dels urbans, foren els factors que accentuaren els desequilibris econòmics i el procés de diferenciació econòmica en les comunitats vilatanes. La rebel·lió i pogrom pagesos del 1391, la guerra civil dels anys 1451-1454, encapçalada pels pagesos, i la de 1521-1523, dirigida pels menestrals, i els plets entre la «Part Forana» i la Ciutat dels anys 1424, 1466, 1477 i 1511, foren escomeses fallides per aturar el desigual augment de les càrregues fiscals i la creixent desigualtat en la distribució de la riquesa. La desfeta militar, les represàlies econòmiques, l'augment de l'endeutament vilatà foren el llevat del procés d'apropiació de les tinençes vilatanes per la classe senyorial i el patriciat urbà.⁹

El procés d'apropiació de la terra i dels recursos naturals¹⁰ el podem sintetitzar en els trets següents. En general, l'apropiació del domini útil per la classe senyorial fou major en les viles sotmeses a una forta pressió feudal, amb una baixa densitat demogràfica i on la presència

8. El procés de formació d'una nova classe senyorial fou ja apuntat per Quadrado (1893, 1986). Els primers estudis sòlids d'aquest procés pels segles xv al xvii foren els de Montaner (1978), Montaner i Le Senne (1980 i 1981). Sobre la vinculació dels patrimonis senyorials vegeu Montaner i Morey (1989). Per la relació entre els factors polítics, econòmics i socials en la constitució de la nova classe senyorial vegeu Jover (1993).

9. Malgrat la pagesia aconseguí aturar l'investida de la classe feudal, especialment dels petits senyors (Jover, 1993), no pogué fer front als exèrcits reials que defensaren l'aliança entre la classe senyorial i el patriciat urbà. Les dues obres més importants sobre les guerres civils del 1451-1454 i 1521-1523 són la de Quadrado (1893, 1986) i la de Duran (1982).

10. El procés d'apropiació de la terra fou acompanyat d'una progressiva «privatització» dels recursos naturals. Els testimonis emergeixen en la documentació sota l'aparença de «delictes comuns» furts, disputes per a l'ús de les garrigues i el bosc, violació dels drets de pasturatge, i plets pels emprius sobre l'aigua o les fitacions de terres; vegeu Rosselló (1975; p. 20-21 i 111); Ramis d'Ayreflor (1933; p. 47); Rosselló (1977; p. 90 i 117); Danús (1990; p. 62, 151 i 159; i Font Obrador (1974).

d'activitats no agràries era menor. La majoria de les tinences adquirides per la classe senyorial («alqueries», «rafals» o «possessions») eren grans unitats agràries que s'ubicaven a partir del segon anell de terres del districte vilatà.¹¹ La menor fertilitat dels sòls es compensava amb la possessió de garrigues i erms que permeteren el manteniment d'una considerable dotació de bestiar. La grandària d'aquestes tinences variava segons la qualitat dels sòls. En les terres primes dels districtes propers al litoral oriental o a les serralades de Tramuntana i Llevant, podien superar amb facilitat el milenar d'hectàrees. Fou precisament en aquestes zones, les «marines» —districtes de les viles d'Algaida, Lluçmajor, Santanyi, Manacor, Artà i Santa Margalida— i de la serralada de Tramuntana —Pollença, Escorca, Bunyola, Selva, Alaró i Valldemossa— on es concentrà la major part de l'activitat ramadera a l'illa (Jover, 1993).

L'adquisició de la terra pels senyors fou una decisió independent del domini directe o feudal.¹² L'objectiu era constituir un continu agrari en domini útil o ple: les terres adquirides per la casa Ballester a Manacor i Artà formaven un conjunt homogeni que s'estenia des de la parròquia de Bellver (districte de Manacor) fins a endinsar-se en el terme d'Artà (Carrossa i Salma) sobre quasi 2.000 hectàrees.¹³ Els Sureda de Sant Martí consolidaren el domini ple sobre les terres de la seva cavalleria (entorn de 900 hectàrees en els districtes de les viles de Petra, Porreres i Sant Joan) i adquirien terres que confrontaven amb elles, endemés de la gran «possessió» de l'Àguila a Lluçmajor, de 1.242 hectàrees;¹⁴ els Abri Descatlar a Selva, Campos i Santanyi¹⁵ o els Safortesa a Santa Margalida¹⁶ o els Berard a Manacor¹⁷ per posar solament alguns exemples, arrodoniren els seus patrimonis entorn d'una gran alqueria o de l'antiga «reserva senyorial» del feu.

El tret que distingia l'estratègia ramadera d'algunes grans cases de la resta de la classe senyorial era la constitució d'extensos patrimonis clarament escindits en dos cossos, un a les serralades de Llevant o Tramuntana, i l'altre a les marines orientals: la casa Sant Joan tenia una marina a la parròquia de Santa Margalida i les «muntanyes» de Binimorach i l'Ofre al terme d'Escorca. La casa Sureda de Sant Martí, endemés de les terres de la cavalleria de Sant Martí d'Alanzell a Petra, tenia l'Àguila a les marines de Lluçmajor i la muntanya d'Almadrà (Bunyola) a la serra de Tramuntana; la casa Andreu adquirí l'alqueria d'Albocàsser al sud de la parròquia

11. El primer estava constituït pel cinturó de petites unitats intensament conreades i amb una elevada productivitat per hectàrea —horts, vergers, sorts, camps— que envoltaven la vila. Vegeu les descripcions cadastrals de les viles en els «estims» del 1576: Font Obrador (1978) i Vaquer (1975 i 1987).

12. Per exemples les «possessions» adquirides per la casa Sant Joan eren en domini directe del bisbe de Mallorca i d'altres magnats. Les de la casa Berard a Manacor també eren sota alou de diferents magnats (*ARM/PNT-496*, folis 114v-139). Les adquisicions d'A. Ramiro estaven sota alou del rei i de diferents magnats (*ARM/TAR 14, FA 20 i AR 14, FA 32*).

13. Sobre una part de les alqueries, La Bagura, Son Navata i Les Planes tenien el domini ple, puix formaven part de la cavalleria dels Llulls que posseïen des del 1485. La resta de possessions confrontaven amb aquestes terres; vegeu l'inventari del 1504 a *ARM/PNT-737*, f. 1-67.

14. Vegeu Montaner (1989), especialment el planell de les terres de la cavalleria.

15. Els Abri Descatlar eren senyors del domini de Massanella a Selva, el 1415 adquiriren la cavalleria del Palmer a Campos, i durant la segona meitat del segle xv s'apropriaren de terres en domini ple del Palmer o en domini útil contigües al seu patrimoni. Vegeu *ARM/ECR/1149*: f. 123-145.

16. Sobre els límits i dates d'adquisició de les «possessions» dels Safortesa vegeu Montaner i Le Senne (1981) i March i Rosselló (1981).

17. Sobre les dates d'adquisició de les alqueries dels Berard a Manacor i les seves confrontes vegeu l'inventari de béns realitzat el 1504 a *ARM/PNT-496*, f. 114v-139.

de Manacor i després la Duaia a la serra de Llevant. Els Santa Cília tenien La Torre a la marina de Capocorp (Llucmajor) i el Teix a Bunyola. A les contrades orientals de l'illa i als vessants nord-occidentals de la serra de Tramuntana era on s'enregistraven les densitats més baixes de l'illa, i les zones que tenien les condicions orogràfiques, pluviomètriques i edafològiques més adients per a l'explotació extensiva de la ramaderia.¹⁸

3. DUES RAMADERIES

a) *Una anàlisi del producte brut pecuari: els delmes del reial patrimoni*

A principi del segle *xv* la reforma de l'administració del reial patrimoni descentralitzà les rematades decimals per districtes vilatans i destrià la gestió dels delmes de la resta d'imposicions. Aital desagregació ens permet obtenir un indicador de la magnitud dels productes agraris bàsics —bestiar, cereals, oli, vi i hortalissa—, estimar la composició de la riquesa agrària i estudiar la distribució local o comarcal de les rendes decimals. Els delmes del reial patrimoni o del Capítol i del bisbe de Mallorca han estat objecte d'estudis recents.¹⁹

Les detracions decimals eren taxes proporcionals que gravaven desigualment els diferents productes.²⁰ La detracció sobre els grans representava un deu per cent, per l'hortalissa variava del set coma sis al nou per cent i sobre l'oli era el vuit per cent. El delme del bestiar representava des de finals del segle *xiii* un 6,7 per cent sobre els nadons dels ramats oví i caprí, mentre que gravava la reproducció del bestiar equí i boví amb una quantitat en metàl·lic: 8 diners pels pollins i mulets, 6 diners pels vedells i 4 pels rucs.²¹ Unes desviacions que cal tenir en consideració quan hom pretén avaluar la composició de la producció bruta a partir de les rendes decimals.

Les rendes decimals del patrimoni reial, que captava quasi la meitat de tots els delmes de l'illa, constitueix un indicador aproximat del producte brut agrari de l'illa. El quadre 1 expressa la composició del producte brut agrari a partir dels valors nominals de les rendes decimals. En el quadre 2 hem calculat la composició del producte brut agrari decimal igualant els diferents percentatges decimals de cada producte, al 10 per cent, i hem deflectat els valors de les rematades amb els preus de València. Amb la deguda cautela que exigeix semblant manipulació de les dades podem realitzar algunes consideracions genèriques sobre l'evolució, composició i distribució del producte brut agrari.

Els quadres 1-2 certifiquen un considerable augment de les rendes del bestiar entre el final del segle *xiv* i el principi del *xvi*. Tant el volum de la renda decimal com la seva participació en

18. Per una descripció de l'orografia i edafologia dels diferents paisatges de l'illa de Mallorca vegeu Bisson (1977).

19. Soto (1991 i 1992) ha estudiat els delmes del patrimoni reial per al segle *xiii*, López Bonet (1983 i 1989) pel segle *xv*, Portella (1993) els delmes del patrimoni reial i del Capítol de Mallorca pel període 1380 a 1530, i finalment Juan i Vidal (1988, 1989 i 1990) els delmes del patrimoni reial i del Capítol de Mallorca pel segle *xvi*.

20. Sobre la distribució de les taxes del delme per producte vegeu Juan i Vidal (1986; p. 160), Portella (1993) i López Bonet (1989). Les ordinacions del delme han estat transcrits a la tesi de Portella (1993).

21. Per un reial privilegi del 1230 els pobladors de l'illa foren afranquits del pagament del delme sobre el bestiar. Tanmateix, el 1284 a instàncies del bisbe i Capítol de Mallorca s'ordenà el delme del bestiar. El 1285, amb un privilegi reial aquest fou reglamentat i recollit en la «Declaració dels Drets de Barons i Capítols del delme del Bestiar y del fogatge», vegeu Campaner (1984; p. 21 i 24).

el producte brut agrari fou creixent entre el 1400 i el 1500. Després del 1525 hom pot observar una forta caiguda dels valors, provocada en part pels estralls de la guerra civil del 1521-1523 i pels canvis que experimentarà l'economia agrària durant la segona meitat del segle xvi.²²

QUADRE 1

COMPOSICIÓ DEL PRODUCTE BRUT AGRARI. PERCENTATGES OBTINGUTS ELS VALORS NOMINALS DE LES REMATADES DECIMALS

	% DG	% DB	% DV	% DO	% DH	% DT
1324/1346	60	8	18	12	3	100
1348/1370	54	11	25	8	2	100
1373/1397	49	16	24	9	3	100
1402/1451	53	13	20	11	3	100
1453/1480	53	14	18	12	2	100
1484/1519	57	17	9	14	3	100
1525/1555	68	9	7	12	4	100
1556/1583	70	10	5	12	3	100

QUADRE 2

EVOLUCIÓ DEL PRODUCTE BRUT AGRARI: DELMES DEFLACTATS PELS PREUS DE VALÈNCIA I HOMOGENEÏTZATS A UNA TAXA DEL 10 %

	% DG	% DB	DT	DG	DB
	(100= mitjana 1413-1459)				
1413/1426	49	15	107	110	91
1435/1449	46	19	88	86	91
1450/1459	47	21	104	104	118
1460/1466	44	17	120	112	114
1471/1480	57	21	103	122	121
1484/1489	50	25	85	90	119

22. L'estagnació posterior solament palesa una lleugera recuperació en el decenni del 1570. A partir del 1580 els estudis de Juan i Vidal (1987; p. 136-137) han constatat els primers símptomes de crisi en el sector: la reducció del nombre de caps ovins, l'escassetat de carn a ciutat, la importació de bestiar. Sobre algunes de les causes del declivi de l'economia pecuària vegeu Jover (1993).

	% DG	% DB	DT	DG	DB
	(100=mitjana 1413-1459)				
1490/1498	49	23	89	91	113
1500/1509	52	24	84	92	112
1510/1519	60	21	121	152	142
1520/1529	58	20	100	121	110
1530/1539	63	16	106	140	93
1540/1549	64	16	114	155	100
1550/1559	70	11	145	215	85
1560/1569	69	11	139	201	86

FONTS: Les dades les hem obtingudes dels apèndixs documentals dels treballs de López Bonet (1989) per al segle xv, i de Portella (1993) per als segles xv i xvi. Els preus procedeixen dels llibres d'Hamilton (1975 i 1983).

DT: delmes totals.

DG: delmes de grans.

DB: delmes del bestiar.

% DG: percentatge del delme de grans respecte del total.

% DB: percentatge del delme del bestiar respecte del total.

% DV: percentatge del delme del vi respecte del total.

% DO: percentatge del delme de l'oli respecte del total.

% DH: percentatge del delme de l'hortalissa respecte del total.

La distribució de les rendes decimals per districtes parroquials aporta informació sobre la localització de les activitats ramaderes. En el treball de López Bonet (1989) sobre les rendes decimals apunta la progressiva especialització ramadera de les contrades orientals de l'illa, i molt especialment a les viles d'Algaida, Lluçmajor i Porreres, que eren els districtes on apareixen les rematades més elevades, seguides per Artà i Manacor. Durant el segle xv, l'hegemonia es desplaça vers les viles de Lluçmajor, Artà i Manacor i Ciutat i en menor mesura la Pobra i Campanet (Juan i Vidal, 1987). Les raons d'aquests canvis són de caràcter demogràfic, ecològic i fiscal. La major disponibilitat de terres i pastures a Manacor i Artà facilitava l'extensió de la ramaderia ovina, mentre que a Porreres i Algaida, la major fertilitat del sòl i la menor pressió senyorial facilitaren la fragmentació del terreny i unes densitats demogràfiques més elevades, el triomf de l'agricultura vilatana. Ciutat adquirirà importància des de finals del segle xv com a conseqüència dels canvis que es produïren en l'organització i propietat de la ramaderia.²³

El creixement del sector pecuari esdevingué el nervi de l'economia rural durant el segle xv, però els guanys derivats d'aquesta no es distribuïren equitativament entre les classes socials que el protagonitzaren.

23. Vegeu *infra*.

b) *Les dotacions de bestiar a les tinences pageses*

La ramaderia pagesa es diferenciava clarament de la ramaderia comercial, tant en la magnitud i composició dels seus contingents com en els seus objectius. Els contractes i inventaris ramaders dels segles *xiv* i *xv* descriuen una ramaderia de petita escala, articulada majoritàriament entorn de les pastures i garrigues —privades o comunes— que integraven el districte vilatà. Partint de l'abundant documentació recollida sobre la ramaderia a la vila de Lluçmajor, Font Obrador (1973, p. 227-230) afirma que la *guarda* tipus d'ovelles al segle *xiv* no depassava els tres-cents caps. En els districtes de Manacor i Artà, viles ramaderes com Lluçmajor, la documentació ressenyada en els treballs de Rosselló Vaquer (1978a, 1978b, 1979) o en els de Ramis d'Ayreflor (1935 i 1955), Gili (1983) i Lliteres (1972), també constaten una grandària semblant en les guardes d'ovins. Les companyies de bestiar boví i equí eren molt més reduïdes. Tampoc la presència de grans terratinents no modificava l'extensió dels ramats. Ni a les terres del migjorn ni al nord-est de l'illa, en contrades més humides com eren les Marjals de l'Albufera, els contingents de bestiar ovins o caprins no eren superiors als tres-cents caps.²⁴ A Campanet, entre l'Albufera i la Serralada, pas obligat de les guardes que estiuejaven a la serra de Tramuntana o a les viles del Pla i el Raïguer, podem constatar el predomini de les petites guardes d'ovins, caprins o bovins.²⁵

Els inventaris d'algunes alqueries pageses del final del segle *xiv* i principi del segle *xv* confirmen aquesta suposició. Les dotacions de bestiar relacionades eren relativament petites i equilibrades. Els emfiteutes del migjorn i del llevant, tot i disposar de grans extensions territorials, tenien dotacions de bestiar boví, oví i cabrum més aviat reduïdes. A Petra, Gabriel Vadell: tenia el 1429 una alqueria a la cavalleria de Sant Martí, amb una dotació de 200 ovelles, 35 bovins i 10 equins; i Pere Andreu, el 1423 tenia una alqueria amb 6 bovins, 5 mulars i 4 porcs.²⁶ A una zona eminentment ramadera com era Lluçmajor, Antoni Cardell posseïdor de l'alqueria de La Llapassa, que tenia més de 500 hectàrees entre garrigues i conradis, el 1414 tenia 373 ovelles i 350 cabres, 10 equins i 24 bovins;²⁷ a l'alqueria Sollerich, Jaume Pastor el 1430 tenia 259 ovelles, 33 bovins, 11 equins i 19 bèsties porquines.²⁸ A Manacor a l'alqueria de Jaume Llull el 1385 hi havia 140 ovelles, 7 bèsties bovines i 2 equines, i endemés 20 porcs (Cateura, 1984, p. 127); a les terres d'Antoni Belloch de Lluçamar, la grandària de la guarda de bestiar no depassava les 200 ovelles entre el 1415-1422.²⁹

La grandària, la composició i l'organització de les companyies ramaderes vilatanes respon a les característiques d'una ramaderia vilatana, de petita escala. Durant els segles *xiv*-*xvi*, excepte els grans terratinents emfiteutes, la majoria de les explotacions pageses disposaven d'una dotació de bestiar que per la seva grandària i diversitat constituïa no solament un element decisiu per a les tasques agrícoles —tir, tragí, batedura—, per la reposició de nutrients a la terra —els fems

24. G. MORGAT, ciutadà, que posseïa l'alqueria de Vernissa, i que segurament tenia una gran quantitat d'ovelles, no realitza mai contractes que depassin la xifra del centenar de caps de bestiar oví (Obrador, 1987; p. 47-48).

25. Vegeu Rosselló Vaquer i López Pons (1982; p. 142) per Campanet; Binissalem i Lloseta a Capó (1985; p. 320); per Sencelles a Rosselló Vaquer i Vaquer Bennàsar (1993).

26. Vegeu *ARM/PNR-283*, f. 111-112; i *ARM/PNT-405* f. 162-164, respectivament.

27. Vegeu *ARM/PNT-199*, sense foliar.

28. Vegeu *ARM/PN/Llibre d'inventaris del Not. Joan Despuig (1387-1424)*.

29. Vegeu *ARM/PNS-35*, f. 1-2.

del bestiar— sinó que era també quasi l'únic ingrés en metàl·lic de què disposava l'heretat i un important fons de reserva de capital que permetia a l'explotació fer front a les adversitats empenyorant o venent el bestiar major. Les comandes de petites guardes d'ovelles permetien als pagesos aprofitar més intensivament els seus recursos o bé disposar d'un important complement de les seves activitats agrícoles.³⁰

c) *L'especialització ovina de les explotacions pecuàries senyorials*

De les acaballes del segle XIV daten les primeres referències a grans ramats d'ovelles a la zona d'Artà, Manacor, Bellver i Lluçmajor. L'aparició de grans guardes, superiors als tres-cents caps, de bestiar oví itinerants i de grans propietaris ramaders, fou observada pels coetanis, i especialment pels perceptors de rendes decimals. El 1370 el procurador reial i els grans magnats feudals engegaven una important reforma de la legislació del delme del bestiar, especialment per determinar on, a qui i quan s'havien de pagar els delmes. Per l'augment de les companyies ramaderes itinerants i el progressiu assentament a Ciutat de molts senyors feudals i grans terratinents vilatans, «tots anys era gran contrast entre los compradors del dit delme del bestiar».³¹ Uns canvis que coincideixen amb l'etapa de creixents desequilibris en les unitats d'explotació vilatanes. Des del 1360 les alienacions de bestiar són freqüents per saldar els dèficits productius o fer front als crèdits que amenaçaven les explotacions.³²

Els inventaris d'algunes de les més importants cases senyorials ramaderes il·lustren aquesta expansió de la ramaderia ovina, lligada a l'augment de la possessió de pastures. La casa Des Colomers, cavallers i importants terratinents d'Artà, tenia a la gran alqueria de Morell el 1412 una *guarda* de 1.500 ovelles i 1.000 cabres, el 1497 el contingent de l'alqueria havia augmentat a 1.800 ovelles i 1.000 cabres endemés d'un nombre indeterminat de caps de bestiar boví i porquí (Ramis d'Ayreflor, 1933; p. 66-77; Gili, 1983; p. 165-166). La família Montanyans posseïa les alqueries de Galdent i Puntxuat (Lluçmajor i Algaida); a mitjan segle XV el nombre de caps de bestiar tenia un nombre relativament modest, 500 ovelles i 525 cabres. Entre el 1490 i 1515 el nombre d'ovins havia passat de 850 caps a 1.000 i a 1.100 el 1565. Un augment que s'ha de relacionar amb la incorporació al patrimoni d'una muntanya a Valldemossa que li proporcionava les preuades pastures d'estiuada.³³ La casa Andreu, «ciutadans», posseïa des del 1454 l'alqueria d'Albocasser (Manacor) i el 1465 adquirí a la serra de Llevant l'alqueria de la Duaia (Artà). El 1456 la guarda d'ovelles disposava de 247 caps, i el 1508 s'havia incrementat fins a 600 ovelles endemés de les 700 que tenia a les terres d'Artà.³⁴ La casa Sant Joan de la Bastida tenia el 1446 en el conjunt

30. Vegeu Txaiánov (1974; p. 196-200).

31. Les reformes comencen entorn del 1370 i es clouen a 1401, vegeu l'apèndix documental de la tesi de Portella (1993).

32. Vegeu per exemple d'alienacions de bestiar realitzades pels pagesos Ramis d'Ayreflor (1933; p. 134-157 i 182-208); Danús (1990; p. 49, 63 i 134); Rosselló (1977; p. 90 i 134-135) i Xamena i Rosselló (1976; p. 103, 104 i 164). Probablement les detracions decimals també tingueren un paper important en el procés de concentració de caps de bestiar en mans dels senyors feudals, vegeu Barceló (1988).

33. Vegeu Font Obrador (1975; p. 83; 1978; p. 11-116) i l'inventari realitzat el 1512 a *ARM/PNT-497*, f. 101v-115v.

34. Vegeu per l'adquisició d'Albocasser a Manacor *ARM/ECR-676*, f. 357-357v; la compra de la Duaia i els negocis ramaders dels Andreu a Manacor i Artà a Gili (1983; p. 159-160) i Rosselló i Vaquer (1991) i l'inventari del 1508 a *ARM/PNLI-112*, f. 31-54.

de la Bastida, Binimorach i la Marina de Santa Margalida un nombre de caps de bestiar oví relativament baix i una guarda molt important de bèsties bovines. Al llarg del segle xv amb la incorporació de noves pastures d'estiuada a Escorca (1448) i d'hivernada a Petra (1482-1495) el nombre d'ovelles s'havia incrementat notablement: dels 368 caps del 1446 als 4.320 del 1511; mentre el boví havia minvat en termes relatius i absoluts dels 89 caps del 1446, solament en restaven 22 a la Bastida i 53 a les explotacions de Petra el 1511. La relació que el 1446 era d'un bòvid per quatre ovelles, el 1511 era d'un per 58.³⁵

La casa Sureda de Sant Martí estava, des del principi del segle xv, relacionada amb les activitats ramaderes.³⁶ A la segona meitat del segle xv, la incorporació d'importants territoris en domini útil, la muntanya d'Almadrà (Alaró), l'Àguila (Llucmajor) i algunes «possessions» en el seu districte feudal, fou acompanyat d'un increment molt notable de la dotació de bestiar. El 1478, a les terres d'Almadrà i l'Àguila, Joan Sureda, tenia 990 ovins i 40 bòvids.³⁷ El 1496 en el conjunt de les seves terres de Sant Martí d'Alanzell tenia una guarda de 700 ovelles a Sant Martí i una altra de 600 entre Almadrà (Alaró) i l'Àguila (Llucmajor). Endemés, en l'arrendament de les alqueries d'Alanzell i Albadallet hi havia 270 i 300 caps de bestiar oví respectivament i 81 de boví. Tenia en comanda 16 guardes de moltons i ovelles que totalitzaven 3.226 caps de bestiar oví.³⁸

Finalment, la casa Ballester de Manacor comença el seu ascens social com a grans emfiteutes i ramaders durant el primer terç del segle xv. Al principi del segle xv Feliu Ballester tenia companyies de bestiar amb el seu nebot Jaume Ballester: companyies d'ovelles, arrendament d'eugues i truges (Rosselló, 1979; p. 101). El fill de Feliu, Joan Ballester, amb la incorporació de les terres de Llucmar i la Real en el decenni del 1430, ben dotades de pastures i aigües, augmentà l'escala dels negocis ramaders tant bovins com ovins. A la segona meitat del segle xv, l'heretat sota la direcció de Miquel Ballester, es convertirà en una de les empreses ramaderes més importants de l'illa. L'inventari del 1504³⁹ detalla el contingent de bestiar de l'heretat i l'organització de l'explotació pecuària. La companyia de bestiar de la casa totalitzava 2.664 caps de bestiar oví, 130 de boví, 265 caps de caprí i 20 de porquí. Endemés tenia cedit en comanda 1.472 caps d'ovins, i a les explotacions agrícoles del seu domini territorial tenia 41 caps de bestiar equí, 43 de boví i una important dotació de bestiar oví, 902 caps, i cabrum, 199 caps, que tenien la funció de reposar els nutrients consumits en el conreu dels cereals.

Les dades aportades certifiquen que l'augment de les dotacions de bestiar dels senyors estava estretament relacionada amb l'adquisició de terres, pastures d'estiuada i hivernada, en segon lloc que fou majoritàriament un negoci senyorial, i en tercer lloc l'especialització ovina subordinà el bestiar boví, bàsicament, a les necessitats de les tasques de tir agrícoles.

35. Vegeu els inventaris del 1466 a *ARM/PN/M-231*, f. 112-131, i del 1511 a *T-499*, f. 49-61.

36. El 1404 arrendava 439 ovelles i 144 cabres a Manacor (Rosselló Vaquer, 1979; p. 103-104). Uns anys més tard, el 1415, arrendava pastures i ramats en les seves terres de Sant Martí d'Alanzell (Rosselló Vaquer, 1975; p. 37).

37. Les dues alqueries eren de Joan Sureda, fill de Salvador, que revertirien novament a l'hereu Pau Sureda després de la seva mort el 1478, vegeu *ARM/PN/T-855*, f. 28-36.

38. Vegeu l'inventari del 1496 a *ARM/PN/P-451* (f. 1-64) i els contractes d'arrendament ramaders a *ARM/PN/T-883* (f. 28-28v), *T-878* (f. 9v-12v), *T. 882* (f. 67-68, 95-96v i 120-122) i *T-879* (f. 65-67v).

39. El detallat inventari del 1504 recull l'estat del patrimoni en la data de l'òbit de Miquel Ballester, i endemés els negocis de la família des del 1460: adquisicions de terres, censals, vendes de cereals i llanes. Vegeu *ARM/PN/M-737*, f. 1-67.

d) *L'organització de les explotacions pecuàries*

Les escasses activitats econòmiques alternatives a l'agricultura, l'empremta del latifundi senyorial, el pes dels dominis senyorials i les baixes densitats demogràfiques caracteritzaven un gran nombre de comunitats vilatanes. L'acumulació de gran part del domini útil de la terra i de la ramaderia que exercia la classe senyorial permetria no solament imposar unes dures condicions d'accés a l'usdefruit dels factors productius i dels recursos naturals a les noves generacions de pagesos, sinó també ordenar l'espai agrari per maximitzar la renda per superfície cultivada en contra dels interessos pagesos.⁴⁰ Una correlació de forces que explica el predomini de formes contractuals de curta durada —contractes d'arrendament a curt termini—, amb asimetria en la distribució dels riscos i guanys desfavorables pel parcer o arrendatari i una escassa autonomia de decisions en el cultivador.⁴¹

La modalitat d'explotació senyorial de la ramaderia més difosa era l'arrendament de pastures i *guardes* de bestiar.⁴² La varietat de les formes contractuals la podem simplificar en dos grans tipus: els contractes únicament de bestiar i els que incorporaven bestiar i pastures. El primer, la comanda de bestiar, era la modalitat contractual més simple, i menys arriscada per al ramader. El propietari arrendava una guarda d'ovelles —porcs o alguns caps de bestiar boví i equí—, normalment entre els 10 i els 200 caps, a canvi d'una renda en metàl·lic. L'arrendatari havia de posar el treball, les pastures i pagar els delmes, a canvi fruïa dels fruits que aportava la guarda: anyells, llanes i formatges. La durada del contracte era, generalment, d'un a quatre anys. Aquests tipus de contractes sovintejaven entre els terratinents ramaders i els petits pagesos mancats de ramats i amb excedent de pastures o que tenien drets de pasturatge en les terres comunals de la vila, un complement imprescindible per a les petites explotacions agràries.

L'arrendament de grans *guardes* d'ovelles, anomenat a vegades *companyia*, es diferenciava respecte de les *comandes* per la grandària de la *guarda* i la inclusió de les pastures per al ramat. L'objectiu era explotar comercialment una gran unitat d'explotació pecuària. Generalment, el senyor posava les pastures, les ovelles i algunes terres i llavors per a l'aliment del bestiar major que acompanyava als pastors. Els arrendataris es feien càrrec del bestiar per un període entre tres i nou anys i a canvi pagaven una renda en metàl·lic i alguns gatges als senyors: anyells, formatges o llana.

Els arrendaments de la casa Sureda de Sant Martí poden il·lustrar els elements bàsics que s'enregistraven en aquest tipus de contracte. El 1494 Bàrbara, muller de Joanot Sureda, arrendava

40. La possessió d'extensos territoris cultivats i erms permetria a la classe senyorial regular l'oferta de terra i incidir sobre la renda i l'oferta de treball, vegeu Robinson i Earwell (1986; p. 86-88). Les conseqüències del quasi monopoli de la terra pel desenvolupament econòmic foren advertides pels clàssics, vegeu Sylos Labini (1988; p. 24-92).

41. Per a una síntesi dels avantatges o inconvenients per al pagès d'un tipus o altre de contractació agrària i de les repercussions sobre el desenvolupament econòmic, vegeu Stiglitz (1993), Bardam (1988; p. 48-49), Ellis (1988; p. 140-159). Per a Mallorca segueix essent fonamental el treball de Moll i Suau (1979).

42. La gestió directa de les activitats ramaderes es limitava a la conducció de les grans companyies, d'algunes grans cases senyorials, mitjançant pastors i missatgers. Els exemples són escassos i majoritàriament de la segona meitat del segle xv, vegeu per exemple la companyia de vaques de la casa Sant Joan a mitjan segle xv (*ARM/PN/M-231*, f. 112-131) o la companyia d'ovelles de Sant Martí de la casa Sureda el 1496 (*ARM/PN/P-451*, f. 1-64) i la de Lluçmar dels Ballester al final del segle xv (*ARM/PN/M-737*, f. 1-66v).

a Bernat Salvà de Llucmajor sis-centes ovelles, les pastures de l'alqueria l'Àguila de Llucmajor (al migjorn de l'illa) «axi camps com encara la marina» i la muntanya d'Almadrà «ço és l'estivada i l'hivernada». La senyora especificava les terres de conradís que es reservava a la possessió de l'Àguila i a Almadrà tant pel conreu de grans per al bestiar com per arrendar separatament, i empriu sobre l'aigua: «que quan l'aigua de la sisterna serà a dos pams i mig ... que ell dit Bernat no puga abeurar la seu bestiar sols ne pugue pendre per son beure». Per l'habitatge lliurava als pastors una cabana a l'Àguila i la «casa de les dones» a Almadrà. La renda seria de 150 lliures a sant Miquel, 6 anyells i tres dotzenes de fogasses de formatge.⁴³ En els contractes ramaders d'Antoni Gual, del 1495 i el 1501, el ramat totalitzava dues mil ovelles i 300 cabres. L'arrendament del 1495 fou per sis anys i integrava: un esclau per conrear i guardar el bestiar, les garrigues, pastures i marines del rafal Ametller, reservant-se el conradís i les pastures i marines del rafal de Sant Jordi d'en Bas i de Xorriço —terres d'hivernada properes a Ciutat— i endemés «són incloses en dit arrendament les pastures e ivermada ab estiuada de les montanyes d'Esporles d'en Nebot, de'n Colom e d'en Massip, ensemps ab una cabana en la dita possessió de Sant Jordi i en el Rafal de n'Ametller». Finalment, tres quarterades de terra en el rafal Ametller per sembradura. L'arrendatari Miquel Mayol d'Alaró havia de fer 400 lliures de renda cada any, 10 anyells i 100 fogasses de formatge. El 1501 novament arrendava el mateix ramat i pastures a Francesc i Joan Mulet d'Algaida, per tres anys, sense l'esclau i per una renda de 360 lliures anuals i els mateixos gatges.⁴⁴

Les cases ramaderes que no disposaven de pastures d'estiuada i hivernada mantenien unes condicions semblants. Els Sant Joan de la Bastida entre el 1511 i el 1535 arrendaren 1.200 ovelles i les pastures d'estiuada de les muntanyes de Binimorach i l'Ofre (Escorca) a grans arrendataris pagesos, com Antoni Nadal el 1511, o a terratinents ramaders que disposaven de pastures d'hivernada com Honorat Salvà de la Llapassa (Llucmajor), entre el 1528 i 1540. La diferència entre un tipus i altre de contracte era òbviament el nivell de renda exigít. Els contractes que solament aportaven les pastures d'hivernada, o d'estiuada, tenien una renda molt inferior, entorn de la meitat, respecte dels que incorporaven la totalitat de les pastures necessàries per a la hivernada i l'estiuada.⁴⁵

El contractes ramaders a mitgeria són escadussers en la documentació dels segles xv i xvi; la distribució dels riscs entre els pagesos i els senyors era un pràctica poc freqüent. La major part de contractes d'aquesta mena els hem trobat entre els grans ramaders o bé entre els arrendataris de bestiar. En les companyies d'anyells i moltons de la Casa Dameto de Bellpuig i A. Moll, les

43. Vegeu l'arrendament de les pastures i ramats d'Almadrà i l'Àguila a *ARM/PNM-397*, f. 12v i 13v; *T-878*, f. 9v i 12v, i *T-883*, f. 28-28v.

44. Vegeu *ARM/PNT-874* (f. 13v-15v) i *T-879* (f. 35v-38). Les mateixes característiques tenien els contractes ramaders de la casa Abrí Descatlar. S'arrendaven el bestiar oví i les pastures d'hivernada dels seus dominis de Campos conjuntament amb les d'estiuada de la seva alqueria de Massanella al terme d'Alaró: vegeu els contractes dels anys 1534 (*ARM/PNG-209*, sense foliar), 1537 (*ARM/PNG-212*, f. 105-107), 1548 (*ARM/PNG-223*, f. 32-33), 1559 (*ARM/PNG-231*, f. 82-83v).

45. L'arrendament de les ovelles i pastures d'hivernada de Puntxuat i Galdent al final del segle xv, de la casa Muntanyans, no depassa les 150 lliures (Font Obrador, 1975; p. 83-84), amb la incorporació de les pastures d'hivernada a Valldemossa, des del 1511, el preu de l'arrendament puja a 400 lliures (Font Obrador, 1978; p. 115-116).

compres de moltons, el pagament de les pastures i els guanys eren a mitges (Gili, 1983; p. 95-103). Aquesta pràctica també era comuna entre els grans pagesos arrendataris de bestiar. En l'arrendament dels grans ramats senyorials els pagesos s'associaven en la gestió per compartir els riscos i rendibilitzar al màxim les pastures afegint-hi els seus bestiaris particulars.⁴⁶

L'estructura dels patrimonis pecuaris i els contractes d'arrendament de grans companyies d'ovelles emfasitzen el caràcter semiitinerant d'una part dels ramats ovins senyorials. Mentre la part del ramat oví no reproductiu, els moltons i les ovelles *bacives*, era cedida en petites unitats als pagesos de la rodalia amb pastures suficients per mantenir adequadament la *guarda*; la companyia d'ovelles practicava la transhumància. Els topònims, les ordinacions de pastors d'algunes viles⁴⁷ i la distribució dels aljubs són les petjades que resten dels «camins de muntanya».⁴⁸

e) *El desenvolupament de la ramaderia, la demanda de matèries primeres tèxtils i els ingressos ramaders*

Un factor que estimularia decisivament l'especialització ovina i l'expansió dels negocis ramaders fou la demanda exterior de formatges i llanes. L'existència d'una demanda de formatges mallorquins en els mercats barceloní i napolità ha estat ben documentada per diferents autors.⁴⁹ Tanmateix la seva significació no assoliria les magnituds de l'extracció de llanes. Els treballs de F. Melis (1962 i 1976) sobre el comerç de la llana hispana en el Mediterrani i el seu monumental estudi de l'obratge de la llana en l'empresa Dattini de Prato posaven de relleu dues qüestions. Primerament que la cotització de la llana mallorquina era superior a les bastes llanes magribines, i també a les llanes valencianes del Maestrat i als vellons aragonesos (Melis, 1976, p. 149). Una cotització que reflectia una qualitat mitjana, suficient emperò per ésser barrejada amb llanes de qualitat superior com les menorquines i angleses (Melis, 1962). Segonament, la seva qualitat la convertia en una mercaderia cobejada pels productors de teles destinades a la demanda massiva. Els agents de F. Dattini i els mercaders genovesos seguien de prop el mercat per tal d'adquirir-la. Malgrat que no disposem de xifres feaents, les partides que consignaven extraccions de llana mallorquina amb destinació als ports italians, durant la primera meitat del segle xv, estan ben documentades en l'estudi de P. Macaire (1984 p. 66).

El naixement de la draperia mallorquina és, com la resta de la draperia catalana, del principi del segle xiv (Riera, 1983a i 1986), emperò els indicadors de què disposem apunten al segle xv com el moment de l'arrencada d'una draperia acarada als mercats extraregionals. Tres elements ens porten a conjecturar-lo.

46. El 1542, Bartomeu Estrany i Onofre Carbonell, pagesos de Lluçmajor, s'associaren per gestionar les 1.250 ovelles arrendades a Pau Sureda de Sant Martí, a les quals afegien trenta-dues bèsties bovines i cinc bèsties equines, vegeu *ARM/PNLI-32*, f. 37-38.

47. Vegeu Llabrés i Vallespir (1983; p. 250-252).

48. Sobre «camins de muntanya» vegeu Rosselló (1964; p. 386), Alomar i Rosselló (1990; p. 148), Font Obrador (1978; p. 192) i Carbonero (1992; p. 67).

49. Vegeu A. Campaner (1881), B. Font Obrador (1975, p. 183-186) i T. M. Vinyoles (1991).

QUADRE 3

NOMBRE DELS PARAIREI I TEIXIDORS RELACIONATS EN LES TALLEI
DE CIUTAT DE MALLORCA

	<i>Paraires</i>	<i>Teixidors</i>	<i>Drapers</i>
1446	59	12	4
1478	267	108	2
1483	342	121	1
1512	414	164	
1530	357	137	
1576	217	119	

FONT: Les dades de les talles procedeixen: de J. Portella (1978) la talla del 1446; les de 1478, 1483, 1512 de Barceló Crespí (1988), la de 1530 de Barceló Crespí *et al.* (1988).

QUADRE 4

INGRESSOS RAMADERS D'ALGUNES CASES SENYORIALS (VALORS EN SOUS)

Ballester de Togores

<i>Any</i>	<i>Censos i censals</i>	<i>Renda feudal</i>	<i>Renda terres</i>	<i>Guanys pecuaris</i>
1505	9.684	2.170	2.704	25.022
1577	1.149	3.000	46.728	

Sureda de Sant Martí

<i>Any</i>	<i>Censos i censals</i>	<i>Renda feudal</i>	<i>Renda terres</i>	<i>Guanys pecuaris</i>
1500	11.257	2.605	4.900	12.632
1568	3.061	4.799	22.190	10.300

Sant Joan de la Bastida

<i>Any</i>	<i>Censos i censals</i>	<i>Renda feudal</i>	<i>Arrendament pastures i ovelles</i>
1511	9.912	2.240	14.652

FONT: G. Jover (1993, quadres 3.3.a - 3.3.c).

Primerament, que la documentació oficial sobre el segle *xiv* aportada fins al present parla més de la formació de la manufactura i de la seva necessitat de protecció que no pas de la seva concurrència en els mercats exteriors (Sevillano Colom, 1974); segonament, l'espectacular augment del nombre de paraires i teixidors entre la meitat de segle *xv* i els anys anteriors de la Germania, sistematitzats al quadre 4.⁵⁰ En tercer lloc, la presència de la draperia illenca, durant la primera meitat del segle *xv*, ja era significativa en els mercats de Llevant (Ashtor, 1983, p. 341,357-58, 496 i 500) i en la Itàlia meridional (Bresc, 1986) on assoliren una creixent fama. Emperò des del 1463, coincidint amb la guerra civil catalana, els draps mallorquins passen a ocupar un lloc preeminent en els mercats de la Itàlia meridional. Els estudis d' E. Ashtor (1988) sobre els protocols notariais de Nàpols i Palerm constaten la preeminència de les teles mallorquines; A. Giufreda (1976) abunda en la mateixa direcció sobre les fonts fiscals, els drets que gravaven la introducció de teixits en el mercat palermità; C. Trasselli (1976) arriba a semblants conclusions a partir de l'anàlisi de les botigues dels mercaders palermitans. Els primers estudis del comerç mallorquí de la segona meitat del segle *xv*, realitzats sobre els protocols notariais, certifiquen aquesta hipòtesi: Vaquer (1991, p.108-109) xifra el valor de l'exportació de teixits en el 86% de les exportacions de productes elaborats a l'illa. L'exportació de teixits es mantindria com a primera partida de les exportacions fins ben entrat el segle *xvi*.

Com a resultat de l'expansió de la draperia d'exportació autòctona, el control de la llana provocà nombrosos conflictes entre senyors i mercaders i paraires. Mentre els primers maldaven per mantenir els preus i liberalitzar les exportacions, els segons sol·licitaven protegir la draperia autòctona assegurant-li el proveïment de primeres matèries (Sevillano Colom, 1976; Deyà, 1992 i 1993).

Les tensions en el mercat de les primeres matèries tèxtils eren conseqüència, en part, del control que exercien els senyors sobre l'oferta de llanes i dels seus interessos lligats amb el vast moviment mercantil. El seu paper no es limità a la venda de llana als mercaders. Salvador Sureda, endemés de participar en companyies ramaderes operava com a mercader exportador de llanes a Itàlia.⁵¹ G. Gual, mercader i terratinent ramader, controlava una xarxa espessa de petits productors pecuaris del pla de l'illa, endemés de comercialitzar la dels seus propis ramats.⁵² La casa Ballester de Manacor comença la seva embranzida mercantil entorn del 1470. Els debitoris de vendes de llanes i ovelles consignats en els quaderns mostren com la comercialització de la llana i les ovelles abastava el conjunt de les viles de la Mallorca oriental i s'estenia cap a Pollença, centre draper, Ciutat i arribava a Menorca.⁵³ La llana obtinguda alimentava una atapeïda xarxa mercantil i manufacturera amb l'epicentre als magatzems de Manacor. A la botiga de la llana a

50. Un moviment que depassà el marc de la ciutat per estendre's a la ruralia; les viles de Manacor, Inca, Sóller i Pollença al final del segle *xv* assoliren el mateix volum de producció de draps de Ciutat (Santamaria, 1955, p. 130-131).

51. El 1453 i 1454 exportava llanes a Gènova; vegeu Font Obrador (1975, p. 141-142).

52. Els llibres de compres de llanes entre el 1430 i el 1450 han deixat constància de les activitats d'aquest gran mercader i propietari de ramats i terres (*ARM/PNM-185, T-874*). De les seves activitats mercantils ens ha quedat constància en els contractes marítims; vegeu a Vaquer (1991). Des de la segona meitat del segle *xv* posseïa pastures a Ciutat i a Esporles i una important companyia d'ovelles i cabres.

53. Vegeu els quaderns dels registres dels debitoris que acompanyaven l'inventari del 1505 (*ARM/PNM-737*).

la tardor del 1504, hi havia 208 quintars de llana —prop de 9 tones—, després de vendre entorn de 150 quintars a pagesos, mercaders, paraires i teixidors de les viles amb una notable implantació de la draperia —Pollença, Inca, Artà i Manacor—, distribuïa la llana sobrera entre les filadores i els teixidors de les rodalies.⁵⁴ Un cop teixida la llana, els draps crus es portaven a Ciutat pel seu aprest, conforme a la distribució regional del treball que operava en l'època.⁵⁵

* * *

La classe senyorial, sobre la base de l'apropiació del domini útil i l'acumulació de ramats, protagonitzà en les contrades orientals de l'illa i les zones nord-occidentals de la serra de Tramuntana una important activitat ramadera. Una demanda sostinguda, local i extraregional, de llanes al llarg del segle xv estimulà l'especialització ramadera de les grans unitats productives agràries senyorials. Tot plegat, la possessió de pastures i ramats, el control d'un considerable volum de l'oferta de vellons i la seva relació amb l'estament mercantil i l'economia marítima situava a la classe senyorial ramadera en una posició de força en les transaccions econòmiques. La importància dels guanys derivats dels diversos negocis ramaders es palesa en el quadre 4. Malgrat la migradesa de la mostra podem constatar que per les grans cases ramaderes, entorn del 1500, el conjunt d'activitats que constituïen l'economia pecuària —l'arrendament de pastures, vendes de bestiar i llanes— havien assolit unes magnituds semblants o superiors als ingressos derivats dels censals o les rendes feudals. La ramaderia no solament assolí un pes important en el producte brut agrari, sinó que fou el principal ingrés d'algunes de les més destacades cases de la classe senyorial durant aquesta etapa.

54. A l'inventari del 1505 s'especificava que una partida «saxanta dues lliures de stam filat me han tomat diverses filaneres lo qual no era inventariat» (endemés d') «un drap setzen me ha tomat lo teixidor». En els protocols notariais consten les «comandes» de llana que realitzava a paraires i teixidors de la vila de Manacor: «Nos Anthonius Pons et Magdalena eius uxor confitemur tenere in comanda a et deposito ab honor dictam Francina Ballestera xvii quintars lane»... «Et doli est per mi de illis vobis dare xvii pamnos setzens crudos». Vegeu *ARM/PN/LI-22* f. 13.

55. A les botigues de la casa d'Umbert Togores, gendre seu, de Ciutat tenien set draps setzens blancs: «los quals en la mort del dit difunt eren en casa d'en Pere alies Febrer abaixador e dels quals jo dita hereva ne he fet tanyir»... Endemés la quantitat de draps crus, cordellats, burells emmagatzemats a les cases de la vila i a Ciutat fan pensar en una activitat important com a negociant de draps, vegeu l'inventari del 1505 a *ARM/PN/M-737* (f. 1-66v). Per a una descripció de l'organització de la draperia a finals del segle xv, vegeu els treballs de Deyà (1987 i 1988).

BIBLIOGRAFIA

- ASHTOR, E. (1988). «Catalan cloth on the Late Medieval mediterranean markets», *Journal of European Economic History*, XVII, núm. 2, p. 227-257.
- AYMAR, M. (1976). «Commerce et consommation des draps en Sicile et en Italie Méridionale (xv-xviii siècles)», a: SPALLANZANI, M. *Produzione, commercio e consumo dei panni di lana (nei secoli xi-xviii)*, Firenze, p. 127-139.
- BARCELÓ CRESPI, M. (1988). *Ciutat de Mallorca en el trànsit a la modernitat*, Mallorca.
- BARCELÓ, M. *et al.* (1988). «Aspectes de la fiscalitat municipal de la Ciutat de Mallorca (1532-33)», a: BEJARANO (1988), p. 139-224.
- BARDHAN, P. (1988). «Alternative Approaches to Development Economics». A: CHENERY, H.; SRINAVASAN, T. N. (1988), p. 39-71.
- BEJARANO, A. *et al.* (1988). «Fiscalitat estatal i hisenda local. Funcionament i repercussions socials». *VI Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma de Mallorca.
- BISSON, J. (1977). *La terre et l'homme aux îles Baléares*, Aix-en-Provence.
- BRAUDEL, F. (1981). *El Mediterráneo y el mundo mediterráneo en la época de Felipe II*, México.
- CAMPANER Y FUERTES, A. (1881). *Cronicón Mayoricense*, Palma de Mallorca.
- CARBONERO, M. A. (1992). *L'espai de l'aigua. Petita hidràulica tradicional a Mallorca*, Palma de Mallorca.
- CATEURA, P. (1982). «Mallorca y la política patrimonial de la monarquía (siglo XIII y la primera mitad del siglo XIV)», *Estudis Baleàrics*, núm. 6, p. 80-130.
- CHAYANOV, A. V. (1974). *La organización de la unidad económica campesina*, Buenos Aires.
- CHENERY, H.; SRINAVASAN, T. N. (ed.) (1988). *Handbook of Development Economics*. Volume I.
- DANÚS, M. (1990). *La vila de Santanyí i el seu terme. Estudi Històric (1391-1479)*, Mallorca.
- DEYÀ BAUZÀ, M. (1987). *Gremios rurales e industria pre-capitalista en Mallorca durante el siglo XVIII: la manufactura textil*, tesi de llicenciatura inèdita, Palma de Mallorca.
- DEYÀ BAUZÀ, M. J. (1993). «La implantació de la Bolla del Redreç: un aspecte del enfrentament entre mercaderes y artesanos en la Mallorca del siglo XV», a: ROSELLÓ BORDOY (1993), p. 63-78.
- DURAN, E. (1982). *Les germanies als països catalans*, Barcelona.
- EATWELL, J. H. *et al.* (1993). *Desarrollo Económico. 'The New Palgrave'*, Madrid.
- ELLIS, F. (1988). *Peasant Economics. Farm Households and Agrarian Development*, Cambridge.
- EPSTEIN, S. R. (1991). «Cities, Regions and the Late Medieval Crisis: Sicily and Tuscany Compared», *Past and Present*, núm. 130, p. 3-50.
- EPSTEIN, S. R. (1992). «Manifatture tessili e strutture politico-istituzionali nella Lombardia tardo-medievale. Ipotesi di ricerca». *Studi di storia medievale e diplomatica*, 12-13.
- FERNÁNDEZ TRABAL, J. (1989). «Aprofitaments comunals, prats i pastures al delta del Llobregat (segles XIV-XV). Conflictes per a la utilització de l'espai a la Baixa Edat Mitjana». *Acta Historica et Archaeologica Medievalia*, núm. 10, p. 189-220.
- FONT OBRADOR, B. (1974). *Història de Lluçmajor*, vol. II, Mallorca.
- FONT OBRADOR, B. (1978). *Història de Lluçmajor*, vol. III, Mallorca.
- FURIÓ, A., (ed.) (1985). *València, un mercat medieval*, València.

- GILI, A. (1983). *Artà en el segle xv*, Mallorca.
- GIUFFRIDA, A. (1976). «Aspetti del commercio internazionale dei panni in Sicilia nella prima metà del sec. xvi», a: SPALLANZANI (1976) p. 169-197.
- HAMILTON, E. J. (1975). *Money, Prices and Wages in Valencia, Aragon and Navarre, 1351-1500*, Philadelphia.
- HAMILTON, E. J. (1983). *El tesoro americano y la revolución de los precios en España, 1501-1650*, Barcelona.
- JOVER AVELLÀ, G. (1992). «Una crisi de la renda feudal? Mallorca 1330-1500». *Estudis d'Història Econòmica*, 1, p. 31-55.
- JOVER AVELLÀ, G. (1993). «Crisi feudal i canvi econòmic. Mallorca segles xiv-xvi» (inèdit).
- JUAN VIDAL, J. (1989). «La distribución de los cultivos en la Mallorca del siglo xvii», *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, núm. 45, p. 165-175.
- JUAN VIDAL, J. (1987). «Aproximación a la coyuntura agraria mallorquina en el siglo xvi». *Studia Historica. Historia Moderna*, V.
- JUAN VIDAL, J. (1988). «La evolución de la renta de la tierra en Mallorca durante el siglo xvi», a: (1988) *Homenatge al Doctor Sebastià Garcia Martínez*, València, p. 153-179.
- KRIEDTE, P. (1982). *Feudalismo tardío y capital mercantil*, Barcelona.
- LÓPEZ BONET, F. J. (1989). *La riquesa de Mallorca al segle xv*, Palma de Mallorca.
- LLABRÉS, J.; VALLESPIR, J. (1983). *Els nostres arts i oficis d'antany*, IV, Palma de Mallorca.
- MACAIRE, P. (1986). *Majorque et le commerce international (1400-1450 environ)*, Lille.
- MELIS, F. (1962). *Aspetti della vita economica medievale*, I, Firenze.
- MELIS, F. (1985). «La llana de l'Espanya mediterrània i de la Berberia occidental en els segles xiv-xv», a: FURIÓ (1985) p. 63-80.
- MOLL, I.; SUAU, J. (1979). «Senyors i pagesos a Mallorca (1718-1860/70)», *Estudis d'Història Agrària* núm. 2, p. 9-170.
- MONTANER, P. DE; MOREY, A. (1989). «Notas para el estudio de la mano mayor mallorquina durante los siglos xvi y xvii», *Estudis Baleàrics*, núm. 34, p. 71-89.
- MONTANER, P. DE; LE-SENNE, A. (1981). «Explotació d'una possessió mallorquina durant la primera meitat del segle xvi: Son Sureda», *Recerques*, 11, p. 107-124.
- MUNTANER BUJOSA, J.; ARGENTÉ SÁNCHEZ, J. F. (1980). *Introducción a la historia de Valldemossa*, tomo I, Mallorca.
- OBRADOR SOCIES, J. (1987). *Marginalia. Marjals de Huyalfas (Sa Pobla)*, Palma de Mallorca.
- PORTELLA COMAS, J. (1993). *El negoci feudal*, tesi doctoral inèdita, Barcelona.
- QUADRADO, J. M. (1986 [1847]). *Forenses y ciudadanos. Historia de las disenciones civiles en Mallorca en el siglo xv*, Palma.
- RIERA MELIS, A. (1986a). *La corona de Aragón y el Reino de Mallorca en el primer cuarto del siglo xv. I. Las repercusiones Arancelarias de la Autonomía Balear (1298-1311)*, Madrid - Barcelona.
- RIERA MELIS, A. (1986b). «L'aparició de la draperia urbana als Pirineus Orientals», *Annals de la I Universitat d'Estiu. El segle xiii*, p. 152-178.
- ROBINSON, J.; EATWELL, J. H. (1976). *Introducción a la economía moderna*, México.
- ROSSELLÓ BORDOY, G. (ed.) (1993). *Homenatge a Antoni Mut Calafell, arxiver*, Palma de Mallorca.
- ROSSELLÓ VAQUER, R. (1975). *Cronicó felanitxer xv*, Felanitx.

- ROSSELLÓ VAQUER, R., (1978). *Història de Manacor, segle xv*, Mallorca.
- ROSSELLÓ VAQUER, R. (1985). *Sant Joan: segles xiii-xvi*, Mallorca.
- ROSSELLÓ VAQUER, R. (1979). *Història de Manacor, segle xv*, Mallorca.
- ROSSELLÓ VAQUER, R.; VIDAL OLLERS, J.; VAQUER, O. (1977). *Història de Campos*, Campos.
- ROSSELLÓ VAQUER, R.; VAQUER, O. (1991). *Història de Manacor. El segle xv*, Mallorca.
- ROSSELLÓ VAQUER, R.; VAQUER, O. (1993). *Història de Sencelles i Costitx, 1229-1600*, Palma de Mallorca.
- ROSSELLÓ VERGER, V. M. (1964). *Mallorca. El sur y el sureste (Municipios de Lluçmajor, Campos, Ses Salines, Santanyi, Felanitx y Manacor)*, Palma de Mallorca.
- SANTAMARIA, A. (1955). «El reino de Mallorca en la primera mitad del siglo xv», *IV Congrès d'Història de la Corona d'Aragó*. Palma.
- SEVILLANO, F. (1974). «Artesanía textil de la lana mallorquina (siglos xiv y xv)», *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*.
- SLICHER VAN BATH, B. (1978). *Historia agraria de Europa Occidental 500-1850*, Barcelona.
- SOTO COMPANY, R. (1991). *L'ordenació de l'espai i les relacions socials a Mallorca en el segle xiii (1229-1301)*, tesi doctoral inèdita, Barcelona.
- SOTO COMPANY, R. (1992). «Ovelles, vaques, porcs i eclesiàstics (algunes consideracions sobre la ramaderia balear a l'Edat Mitjana, segles xi-xiv)», *Estudis d'Història Econòmica*, 1, p. 13-29.
- SEALLANZANI, M. (ed.) (1976). *Produzione, commercio e consumo dei panni di lana (Nei secoli xii-xviii)*, Firenze.
- STIGLITZ, J. E., 1993, «Aparceria», a: EATWELL (1953), p. 44-55.
- SYLOS LABINI, P. (1988). *Las fuerzas del desarrollo y del declive*, Barcelona.
- TELLO, E. (en premsa). *Les transformacions de l'agricultura en un temps de crisi, 1780-1850*.
- VAQUER, O. (1990). «Importacions i exportacions dels gremis tèxtils», *IX Jornades d'Estudis d'Història Local*.
- VAQUER, O. (1991). «El comerç marítim de Mallorca a la segona meitat del segle xv», *Randa*, 29, p. 105-119.
- WRIGLEY, E. A. (1992). *Gentes, ciudades y riqueza. La transformación de la sociedad tradicional*, Barcelona.
- WRIGLEY, E. A. (1993). *Cambio, continuidad y azar. Carácter de la revolución industrial inglesa*, Barcelona.